

BÁLINT PÉTER

Amikor a mesemondás lélekvezetési gyakorlat

A KERTÉSZ MINT SZTOIKUS BÖLCS JAKAB ISTVÁN MESÉJÉBEN

Az olvasó figyelmébe ajánlom: érdemes eltöprengeni azon, hogy a mesemondás során a „lelkek könnyítése” és a „gondolatok kicserélése” miféle viszonyban, milyen elszakíthatatlan kölcsönhatásban áll egymással. Sőt, egy merész lépéssel továbbmenve, tegyük föl azt a kérdést: vajon létezik-e, s ha igen, miféle lényegi összefüggés tárható föl a parasztember esetében a rendszeres „templomba járás” és a lokális közösségben való mesemondás aktusa mint a benjamini „tapasztaltcsere művészete” között? Rövidre zárva a dolgot: a liturgia alatt hallott, ilyen vagy olyan módon megértett szövegek és papi szövegmagyarázatok hatással vannak-e, s ha igen, *miféle* a lokális közösség valamelyik színterén előadott mesenarratívára?

Tudjuk jól, hogy a templomba járás¹ és a liturgián való részvétel nem csak mindenki számára előírt kötelesség volt, de a hívők közösségében együttesen végzendő „lelkigyakorlat” alkalma is. Kant egészen részletesen leírja az erkölcsi jó előmozdítására szolgáló közösségben való együttlét célját: „Az erkölcsi jót magunkban szilárdan megalapozni” –; miként a templomba járás arra is szolgál, hogy ott „megszóltassák a vallási tanításokat és kívánságokat”.² Ezt a közösen végzett „gyakorlatot” mélyítik el, erősítik meg a fal síkján és a fülkékben elhelyezett alkotások,³ a szószékről hirdetett szemléletes/épületes szentbeszéddek, a vaskos könyvekből vagy árkusokból felolvasott exegézisek, az élőszo fesztelenségével átadott exemplumok, apokaliptikus víziók, igazságtevések (más szóval: a tiltások, a tanítások, az intések, a tanácsok, az ígéretek stb.), melyeket tanító célzattal közvetítettek az emberek/hívők felé, akiknek emlékezetükre volt bízva a hallottak megtartása, de egyben a hivatalos értelmezések, a tanítások helyes ismétlése is. Ennek ürügyén figyelemre méltó az a tény is, amiről Dégh Linda ad számot a *Folktales of Hungary* című kötet bevezetőjében: „Tizenötödik századi adatok alapján olybá tűnik, a prédikátorok úgy ítélték meg, hogy a szentbeszédeiket a legjobb népszerű mesékkel és poentírozott anekdotákkal kell teletűzdelni ahhoz, hogy nagyobb tömeget vonzanak a templomba, és egyben rávegyék őket arra, figyelmesebben hallgassák a tanításokat. Valóban teljesen érthető, hogy ezek a mesék, vagy mesei elemek csak esetenként jelentek meg ilyen vagy olyan történeti utalásokban, vagy magában a prédikációban, hiszen nem tartották őket túlságosan nagyra.”⁴

Másik folkloristánk, Vöő Gabriella pedig a tréfás történetek, anekdoták, novellák szentbeszédekben való előfordulása és liturgiabeli közvetítése kapcsán írja a következőket: „A magyar népköltészet nyomon követhető tréfás történeteinek egy része, a példák, apoftegék az egyház közvetítésével, idegen forrásokból kerültek hozzánk s indultak el nemzetiesedő útjukon. A kezdetben csak szórványosan feltűnő, prédikációkba, erkölcsi iratokba, polemikus tartalmú fejtegetésekbe közbe-

szúrt, szerényen meghúzódo kis történetek másodrendű helyzetükből lassan az önállósulás felé haladtak.”⁵

A fent jelzett erkölcsjavító szövegek közül most csak az exemplumot emeljük ki. E téma egyik híres francia kutatója, Jean-Claude Schmitt értekezik arról, hogy a 19. század óta éppen a folkloristák érdeklődése inspirálta az *exemplumok* számos kiadásának és klasszifikálásának a java részét, mivel bennük közvetítő láncszemet láttak a prédikátorok által terjesztett hagyományos keleti narratívák és az európai folklór között.⁶ Jean-Claude Schmitt értekezésében ekként írja körül az exemplumot: nem lehet egy lelki magatartás egyszerű illusztrációjának tekinteni. Az exemplum sajátlagos narratív műfaj és sajátos retorikai gyakorlat; egyike a meggyőzés háromféle lehetséges módjának, melyet a prédikátor gyakorol, úgymint: a források, tudósítások (*auctoritates*), amelyek a *Bibliából* és a Szentatyáktól vett idézetek által bizonyítják az Igazságot; a skolasztikus argumentációk (*rationes*), melyek a logikai érvelésekre hivatkoznak; és végezetül a példázat (*exemplum*), melynek a meghatározását a következő módon adhatjuk meg: egy rövid, igazságnak megfelelő történet, melyet szándékosan illesztettek be egy diskurzusba (gyakorta egy szentbeszédbe), hogy egy üdvös tanítás révén győzzék meg a hallgatóságot.⁷ Mindezek után (s a mi szempontunkból ez a döntő) Schmitt felhívja a figyelmünket arra: ha az exemplum tartalmazza is a varázsmese egy-egy „motívumát”, maga sohasem válik folklórtörténetté, épp ellenkezőleg, az egyik olyan lehetőséget kell látnunk benne, mely által a magas kultúra hatást gyakorolt a népi kultúrára, s még ha magába is fogadta a folklórelemeket, csak azért tette, hogy átalakítsa és a saját célkitűzéseinek rendelje alá.⁸

Ámde az orális kultúra elmúlt évtizedekben végzett kutatásából tudjuk azt is, hogy az elhangzó és elszálló szóból (legyen az szentbeszéd vagy épületes történet) csak arra emlékezünk, amit később is meg tudunk ismételni, vagyis az emlékezetből föl tudunk idézni.⁹ Ezt – és jelen vizsgálódásunk szempontjait – figyelembe véve, két dolgot kell kiemelnünk: (1) számos kutató leírta, hogy a nép körében feltűnő vándorprédikátorok, a lokális közösség templomában szolgálatot végző, ám alacsonyán képzett lekipásztorok maguk sem tudták pontosan olvasni és hitelesen értelmezni a textust, mondhatnánk: mondták, ahogy tudták, hogy lekössék a hallgatóság figyelmét,¹⁰ miként megfigyelhető ez a vándormesélők körében is.¹¹ (2) Ugyanakkor a hívek részéről az ismétlés (bármennyire is tiltják az egyházi tanítások újra- és/vagy átértelmezését) részben az egyéni emlékezetműködés hiányosságai, részben az elhangzott szavak befogadó részéről való értelmezhetetlensége, vagy éppen rosszul értelmezése okán, az elmondott/hallott történetnek nem ritkán másféle elvárásnak megfelelően konfigurált számtalanszori újramondását, „refigurálását” eredményezték. Kant arra is föl hívja a figyelmünket, hogy a szent történetek önmagukban nem bírtak befolyással a morális maximák elfogadására, ezért a passzív hitre hajlamos *együgyű* embert elméjében „újra meg újra meg kell erősíteni [...], hogy az igazi vallás nem abban áll, hogy tudjuk és valljuk azt, amit Isten tett és tesz üdvösségünkért, hanem abban, amit tennünk kell ahhoz, hogy erre méltókká legyünk, ez pedig sohasem lehet egyéb, mint az, aminek önmagában kétségtelen *feltétlen* értéke van, tehát abban, hogy Istennek tetszővé tesszük ma-

gunkat, ennek szükségességéről pedig a legcsekélyebb írástudomány nélkül is könnyen megbizonyosodhatik minden ember.¹²

Ezek a hivatalos értelmezéstől eltérő történetek (bár tudom, hogy fogalmilag meglehetősen pontatlan, mégis azt kell mondanom, hogy „népi értelmezések”¹³) alapjaiban megfeleltek ugyan az egyházi tanítások szellemiségének (ezért is maradhatott meg a legenda-, a hiedelemtörténet- és mesemondás évszázadokon keresztül), ugyanakkor sajátos „ferdítései” ellenére – vagy éppen ennek okán – híven tükrözték a parasztság történelem- és társadalomszemléletét, ősökhoz való viszonyulását és az áthagyományozott szövegeken keresztül az etikai és egzisztenciális értékrendjét.

A fentiekből következően nem kevesebbet állítok (bizonyos értelemben Hontira hagyatkozva és gondolatait továbbszöve¹⁴), mint hogy a tradicionális népmesék, kiváltképpen is a morális értékítéleteket közvetítő varázsmesék egy nem is csekély része fölfogható egy-egy bibliai történet, csoda, példázat, vagy egy-egy ismert mitológéma, monda, legenda parafrázisaként. Ezek a szövegek *átíratvultuk* ellenére sem okoznak végzetes törést a mesemondó és a közössége értelmi és nyelvi szintjén, sem pedig a hallott szakrális-mitikus történet és a konfigurációs aktus révén létrehozott mesenarratíva között.¹⁵ Az „átköltéssel” létrejött narratívák a lokális közösségben megtalálható vallási képzetek, hagyományok, hiedelmek, szokások, hétköznapi létgondok és „épületes” történetek egészét felölelik. Emellett a preegzisztens változatokat (olykor magukat az exemplumokat és a bennük lévő tanítómeséket) felülírják és az idegen tapasztalatokat, a lokális – gyakorta ott élő személyekhez köthető – élettörténeteket átfomálják, s a folklorizálódás révén új formájukban kerülnek be az eleven mesekincsbe.¹⁶

A mesemondás mint lélekvezetés

A folkloristák tanulmányait olvasva, a mesemondás eredeti és lényegi funkciójának megítélésében hasonló csúsztatásnak lehetünk tanúi, mint amit Hadot kimutató az ókori filozófiák értelmezésében. E kijelentéssel szemben kétkedők rögvest nekem szegezhetik a kérdést: miként ér össze e két – első pillanatra – egymástól oly messzire eső terület és annak episztemológiai megítélése? Pierre Hadot *A lélek iskolája* kötetében az ókori görög-római filozófia céljának és lényegének meglehetősen „elfogult” vagy téves modernkori megítélésével szemben azt az érvet hozza föl, hogy a filozófia nem elméleti konstrukcióként tételeződik, a filozófia ebben a korban elsősorban *lélekvezetés*.¹⁷ Másfelől a lelki gyakorlatban az erkölcsi mozzanat mellett kiemeli az egzisztenciális aspektust is, hiszen a „gyakorlatok a világlátás és a létezés metamorfózisát próbálják megvalósítani.”¹⁸ De bennünket még ennél az elkülönbötetésnél is jobban izgat az a felvetés, illetve a felvetés mesemondásra és „konfigurálás aktusára” való alkalmazhatósága, hogy „[a]z ókori szerzők nem egy rendszeres elmélet abszolút és tiszta szükségleteinek megfelelően fejtik ki gondolataikat, hanem inkább ahhoz a hallgatóhoz, a beszélgetőtárhoz igazodnak és a *logosz* konkrét idejéhez, amely a gondolat keretét adja.”¹⁹

Az hadot-i kijelentés nem csak a modern kori filozófia és filozófiatörténezek számára lehet megfontolás tárgya, de számomra (aki a szóbeli hagyományozás

mikéntjével, valamint a mesemondó lokális közösségben és adott kulturális-nyelvi mezőben történő konfigurációs tevékenységével foglalkozom) szintűgy töprengésre ad okot. Ugyanis tagadhatatlan tény, hogy az előadás (ahogy egyes folkloristák mondják: performansz²⁰) mindig igazodás: a lokális szintéren jelenlévők gondolkodásmódjához, értelmi-nyelvi szintjéhez, a történetből leszűrhető etikai elvárásához; ugyanakkor Ricoeur értelmezésében *eligazodás* is a hagyományláncolatot alkotó szedimentálódott változatok és az újítás szabályai között.²¹ A mesemondó részéről megnyilvánuló igazodás és eligazodás szándéka mellett éppily fontos az eligazításra törekvése is, miként a narratívák mondása kapcsán többször is hangsúlyozza Hadot, a mondás célja az *informálás* mellett a *formálás* is: a hallgatóság jellemének, gondolkodásának, tevékenységének az *átfarmálása*.

Kiváló folkloristánk, Dobos Ilona a „közösségben élő pásztorokról”²² mint a mesemondás utolsó s egyben legeredetibb letéteményeseiről – akik a „kint hálás”-kor vagy a kemencepadkánál egymásnak adták át a szót – jegyzi meg a következőket: „A mesemondás ebben a szituációban nemcsak annyit jelentett, hogy újra hallhatták a jól ismert történeteket, egyben *ügyet adott az együttlétre*, a magány feloldására. [...] A mese összetartotta azokat az embereket, akikben amúgy is erősen *élt a közösség utáni vágy*.”²³ [kiem. – B. P.]

Az idézetből két szempont érdemel figyelmet: a mesemondás „ügyet adott az együttlétre”, amely persze nem csak a pusztai magány és a monologizálás kényszerűségének az oldása, hanem a magányban számtalanszor kipróbált és gyakorolt „önmagaság technikáit” megmutató szövegek/variánsok az élő szóval történő átadás révén lehetőséget kínálnak mások interpretációjára. Sőt, az újra- vagy újjámondott meseváltozatok egyben halasztást nem tűrve szólítanak fel arra, hogy mások is – akár a mesemondás, akár a meseértelmezés során – egyfajta „lelkigyakorlatot” végezzenek, miként ezt Foucault értelmezésében láthatjuk: „az *önmagaság* technikái, melyek az egyén számára lehetővé teszik, hogy egyedül vagy mások segítségével a saját testén és lelkén, a saját gondolatain, viselkedésén és életmódján különböző műveleteket végezzen el, megváltoztassa önmagát, hogy ezáltal elérje a boldogság, a tisztaság, a bölcsesség, a tökéletesség vagy a halhatatlanság valamilyen állapotát.”²⁴

A lelkigyakorlat – melyet a paraszti közösségben is többnyire a templomban zajló liturgia alatt (s azt követően otthon: az asztal közösségében) végeztek, első sorban nem is a racionális észhasználat vagy a példázatértelmezés tökéletesítésére, sokkal inkább a percepció és érzékelés megváltoztatására, a közösség (vallási és szociális) tiltásainak eleget tevés és az adott/megszabott korlátok közötti lelki önfejlesztés együttes gyakorlatára szolgált –, csakis abban a közösségben folytatható, melyben az egyének a hasonló értékek, erények, vágyak mentén érzik összetartozónak magukat. Az összetartozáshoz nem elegendő az etnikai és vallási azonosság, a mással/másokkal való folyamatos együttlevés, a közös nyelvet beszélés, az egyéni tapasztalatok és világról szóló vélekedések kölcsönös kicserélése. Ezen túlmenően kell még valami olyan tudás és arra alapozott tanítási vágy (a tanítás képességének elsajátítására készítetés), mely a fentieknél is jobban összetartja az egyéneket. Ez pedig a mesében nem más, mint a narratívában kikerekedő és elmét megvilágító *létpéldázat*, mely nem filozófiai diskurzus, nem bibliai hermeneutika, sok-

kal inkább a megélhető sors/sorsok elbeszélése, mely a közösség számára is elfogadható és elsajátítható, s a szellemi archívumból (tárházból) bármikor előhívható. Olyan virtuális tárházzal (idővel rögzített szövegeket őrző archívumról) beszélek, amelyikből visszakereshetők azok az *erények*,²⁵ melyek a mesemondó és közössége szempontjából relevánsak. Erdész Sándor írja a faluközösségben zajló együttlét és tapasztalatcsere kapcsán: „A könyvektől elzárt közösség is értelmezi a világ dolgait – mesei elemek, természetfeletti erők közbeiktatásával. [...] a világ szerkezetének, a léleknek stb. kérdései ezt a közösséget is nap mint nap foglalkoztatták, s az ezekről alkotott, hagyományból táplálkozó véleményüket – különösen a hosszú téli estéken – kölcsönösen kicserélték: tehát a világkép szóbeszéd tárgya volt, amiről Ámi már gyermekkorában *hallomást szerezhetett*.”

Az elbeszélt élettörténetek, sorspéldázatok virtuális tárháza éppúgy adott és hatóerővel bír a lokális közösség számára, mint a mondák és epikus énekek, a hiedelemtörténetek és dalok, s bizonyos „aktorok” (papok, kántorok, tanítók stb.) közvetítése révén a szentenciák és proverbiumok, a kanonizált és apokrif szövegek. Ezen ismert narratívák hadra fogása (ami a mesemondó szándékáról árulkodik) és a Honti-féle funkcióváltásnak alávetettsége révén mindig segítik az adott közösség lelkigyakorlatát, akár a szociális vagy lelki gondok kibeszélése, akár a tapasztalatok ütköztetése, akár az igazságosság és az erények gyakorlásáról szóló véleménycsere szintjén is. De mondhatjuk, hogy még a fikció és valóság sajátos, egyéni izvilágot tükröző egybeszervesítése révén is segíti az együttes elmélyülést, hiszen nem csak a középkori emberre, de a későbbi korok mesemondójára is igaz Gurevics megállapítása, hogy e két világot nem választotta szét, amit elmondott, maga is és közönsége is valóságos eseményként fogadta el.²⁶ Az egyes mesemondók különböző lokális helyszíneken és alkalmakkor folyamatosan „frissítik” és gazdagítják a tárházat, mintegy igazolván a jungi kijelentést: „Nem feltételezhető, hogy egyes emberek fejében olyan tartalmak jelennek meg, melyek másokéban egyáltalán nem bukkannak fel.”²⁷

A tanító szerepe és a bölcsesség

Pierre Hadot mondja a *Félbeszakadt beszélgetés Michel Foucault-val. Hasonlóságok és eltérések* című írásában, hogy „[a] bölcs létforma három lényegi eleme a lélek zavartalansága (*ataraxia*), a belső szabadság (*autarkeia*) és [...] a kozmikus tudat, ami azt jelenti, hogy megértjük: a kozmikus és az emberi Mindenséghez tartozunk.”²⁸

Foucault lehetővé teszi számunkra, hogy megértsük, a „bölcseletet szerető” embernek nem kizárólagos célja a tökéletes bölcsesség elérése. Joggal véljük úgy, hogy – Kant szellemében – képesnek kell lennie a rossz mindenkori és bármilyen alakban való megjelenésének megvetésére is.²⁹ Emellett tagadhatatlanul szüksége van arra, amit Eckermann említ egy naplóbejegyzésében: „A természet megfigyeléséhez tiszta és nyugodt benső szükségeltetik, melyet nem zavar semmi és mentes az előítéletektől.”³⁰ A tehetséges/alkotó típusú mesemondót a tanítással együtt és egy időben az egyéni lét korlátainak a megismerése, az ömegaság elérésében gátat jelentő testi és lelki vágyak megfékezése, a homályos látás *tisztánlátássá*

átalakítása,³¹ a jóság (s vele együtt a szépség) felismerése és követése, egy képzeletben rekonstruált hősi világban a vitézhősök rendkívüli tetteinek elfogadtatása élteti.³²

Hogy a mesélő mondásvágyában és konfigurálási aktusában megmutathassuk a bölcselkedés szeretetén és a tanítási vágyra való hajlandóságon túl³³ a bölcs létforma három hadot-i elemét, Jakab meseszövegéből konkrét példákon keresztül kell rávilágítanunk a meglévő *erényekre* (vétekre és bűnökre is persze).³⁴ Ezek egyfelől a mondó saját erkölcsi világlátását, másfelől az egész közösség morális rendjét (vagy legalábbis az elvárás, a kíváncsi szintjén megjelenő morális rendet) tükrözik a számunkra, akiknek e morális-egzisztenciális kánonról más „fogalmunk”, fogalomértelmezésünk van. Teljes joggal állítja Gurevics, s tétele a kései kor kutatójától némi belátást követel: „A tradicionális társadalomban az a magatartás számított normálisnak, amely elfogadott mintákat követett, nem tért el az egyszer s mindenkorra felállított kánontól.”³⁵

A vizsgálatunk tárgyát képező *Az égig érő fa* című mesében³⁶ (hogy a meseszövegben a sorrendet kövessük) mindenekelőtt a hősi népeknél megfigyelhető királyi erények jelennek meg: (1) a háznép és a közösség fenntartásához szükséges bátorság és helyt állni tudás;³⁷ (2) a gondoskodó atyai szeretet és védelmezés. Látjuk, hogy a megözvegyült király valósággal rajongásig szereti egyetlen lányát, s szó szerint belebetegszik elvesztésébe, mindenét – beleértve királyságát: hatalmát és vagyonát – hajlandó volna odaadni annak, aki titokzatos rejtekéből visszahozza őt. Mivelhogy elképzelése sincs róla, ki és hova vihette/rabolhatta el lányát: „egyszer olyan tizenegy óra tájban egy nagy fergeteg került, egy vihar, egy porfelhő, és a király lányának nyoma veszett”,³⁸ tanácstalan, sőt mit több, a körötte lévő tanácsadói tudása sem ér semmit e titok feltárásában. Tudjuk jól, hogy néphitben „a forgószelel az ’ördög lakodalma’, melyben a boszorkányokkal táncol.”³⁹ Meglehet, a királylány a maga valódi vagy átok miatti lelki realitása folytán nem is olyan ártatlan eltűnésében, nem is egészen büntelenül olvad bele ebbe a maskarás forgatagba.⁴⁰ Cseppet sem kizárt, hogy egzisztenciakaraktere megnyilvánulása következtében tér „haza”: *odaáttra*; vagy egy tiltott és elhallgatott vágyakozás, egy megfontolatlan hívás csalta elő rejtekéről az ördögöt, aki visszavonhatatlanul megpecsételte a lány sorsát és vitte magával a sötétség birodalmába.

A további erények a mese főhőséhez, a kertészfiúhoz kötődnek. Róla elmondhatjuk, hogy olyan fiatal legény, aki *még nem kész*, nem érett meg arra, hogy egy konkrét tevékenységet önállóan, saját belátása és tudása szerint végezzen, az elé sorjázó ki- és felhívásokra kielégítő választ adjon, mivel nem rendelkezik kielégítő tudással ama tevékenységet illetően. Eredetileg egy „másik” királynál szolgál, ahol szomorúan látja be, hogy nem érheti el a célját (nem veheti feleségül a király legkisebbik lányát), ezért a másik, a rablás utáni veszteséget/hiányt elszenvedő király szolgálatába áll, ahol „vitézkedésével” akár kitűnni.⁴¹ Am ahhoz, hogy majdan hősként ünnepelhessék, először is a weberi *kötelességtudatból* fakadó szorgos, állhatatos, szenvedélyes munkavégzés szükséges,⁴² ezzel egy időben az általa ápolt „bábérlevélfáknak”⁴³ való *szófogadás* képességét kell fejlesztenie.⁴⁴ Ez utóbbi erényt a román mesékből ismert három nővér: Szent Péntek, Szent Szombat és Szent Vasárnap kunyhójában,⁴⁵ a nagy könyvek olvasása közben is gyakorolnia kell. A szó-

fogadáshoz társul továbbá a *proszokhé*, az ember önmagára irányuló figyelme és ébersége: ez segíti az aszketikus magatartásformát,⁴⁶ mely egyben a világrendbe való rituális beavatás is.⁴⁷ De a háromszor három évig tartó tanulás, önmagára irányuló éber figyelés és a kozmikus rendre összpontosítás alatt (mely „feltételezi a lelkiismeret-vizsgálatot is”⁴⁸) az említetteknel is fajsúlyosabb, mondhatni a létezése minőségét átalakító erényekre is szert kell tennie. Többek között a „kozmosz rend előírásait elfogadó *jámborságra*”;⁴⁹ a dönteni tudás képességére, mely az *ítélőképességének* alapja; a remetelakban a *magány elviselésére*, mely az önuralmát és kitartását edzi; a *birtoklásvágy elutasítására*, azaz a földi javakról lemondani tudásra;⁵⁰ az arisztotelészi *eudaimoniára*, melynek eléréséhez a szüntelen olvasás és az önismeret-fejlesztés, a meditáció és az aszkézis, a memória csiszolása és a látás élesítése nélkülözhetetlen.⁵¹ Jean-Louis Chrétien ezt egészen pontosan értelmezi számunkra: „A nem reméltről való gondolkodás az alázatról való gondolkodással jár együtt.”⁵² S nem utolsósorban az égiektől kérni és az ellenszolgáltatás nélküli szolgáltni tudás képességét is birtokolnia kell. Mindezen erényeket egyetlen gyűjtőfogalom, mégpedig a *szolgálat* köré csoportosíthatjuk, aminek lényege Gurevics felfogásában, hogy „Isten szolgálata nem alázza meg, ellenkezőleg: felmagasztosítja, üdvözíti. Csakhogy a szolgálat alázatot kíván, megköveteli az embertől a kereszténység szigorú eszményeinek ellentmondó egyéni vágyainak legyőzését [...]. Az akaratszabadság, melyet a kereszténység hirdetett, abba a törekvésbe torkollik, hogy az ember elkerüljön mindent, ami megzavarhatja lelkének megmentésében.”⁵³

„Fáradtságos dolog jó *szolgának* lenni”⁵⁴ – állapítja meg némi malíciával Kant; a szolgálatot végzőnek ugyanis a „morális isteni tulajdonságok, a szentség, a kegyelem és az igazságosság”⁵⁵ mindegyikére (s nem csak a kegyelemre) kellene figyelmeztetnie, illetve nem csupán az égi segítségre kellene várnia. A – kanti kifejezéssel – „szívek szolgálatát” végzőnek komoly erőfeszítéseket kell tennie, hogy „megjobbítsa erkölcsi minőségét, s ezzel befogadóképessé tegye magát az isteni tetszésnek való megfelelés beteljesítésére.”⁵⁶ A vizsgált mesénkben a komoly erőfeszítést igénylő tevékenységet, a kertészkedést, a teremtett természetben kifejtett mindennapi munkát: az öntözést, a gyomlálást, a gondoskodást nemcsak az elvárásnak, a parancsnak kötelességszerű és engedelmes végzése jelzi: „– Na, te kis kertész, idekerültél, szépen végezd a munkádat, hát ahogy te dógasztál, s ha így tudad vinni tovább a munkát, hát vedd tudomásul, hogy nem ingyen tetted ezt az utat, mert mindenféle terved neked sikerülni fog, csak ára vigyázz, hogy nehogymeg találjon tekinteni tégedet a királynak a leánya, hét év előtt ha meg fog tekinteni, hát úgy tud meg, hogy vesztet lesz. De ha úgy tudsz viselkedni, hogy hét évig itt münket ápolsz és münket kezelsz, hét év után mindenféle terved sikerülni fog.” (532.)

A szelíd szívvel, szépen (értsd: megbízhatóan, odaadással) végzett s mások előtt nem hivalkodó munka eredménye a kötelességtudatnak és az erkölcsi jobbá válás akaratának megszilárdítása. A világ és a mesebeli királylány előli rejtekezés a kertész részéről sem nem színlelés vagy bujdosás, sem nem hivalkodás és önelégültség, hanem mások számára „láthatatlanságban” végzett, éppen ezért a neki való erénytulajdonítást nem kérő *szolgáltni* tudás. Az erények elsajátításáról és a jel-

lem megszilárdításáról szólván nem feledhető Kant intése: „Hogy szíve megváltoztatásával nem szerez újabb adósságokat, ezzel nem fizetett a régiekért.”⁵⁷ A szolgáló tudás olyan időigényes és szabad akaratot próbára tevő képesség, mely a mások számára lehetséges jó megtételének mindenkori kötelességére inti a megigazult szívvel rendelkezőt. Ezzel az intéssel a kollektivistikus paraszti tudatban meglévő egymásért küzdés, helytállás erényét vési a mondó a hallgatóság emlékezetébe. „Ő úgy végezte ottan a munkát, minthogyha ténleg, eredetileg neki az lenne a kötelessége, hogy ő ottan folytassa a kertészséget, úgy, mind a földet.” (533.)

Mint a felsorolt erényekből látható, Jakab egyetlen meséjében is a mesemondói képzelet által rekonstruált „hősi világból”,⁵⁸ a valóságos társadalmi környezetet átszövő keresztény erkölcsi világképből⁵⁹ és a – nyilván a nyugati gondolkodás által definiált s nem a mesemondó által ekként tudott – sztoikus hagyományból⁶⁰ az erények bonyolult szövedékére bukkanunk.

Az erények és azok gyakorlása Jakab meseszövéseiben

A Jakab-féle *Az égig érő fa* című mesében a kertészfiú, aki az élőlények kötelességszerű, szenvedélyes, áldozatos ápolása közben egyszerre szemléli a kozmikus természeti létet és alakítja saját természetét, az égiek segítségével révén „fölemelkedik” a fának addig az ágáig, ahol Szent Péntek, Szent Szombat és Szent Vasárnap anyó lakozik. (Amíg a többi változatban mindig egy külső segítő lény, tárgy révén sikerül célba érnie a hősnak, ebben a mesében a vezérlő csillaga⁶¹ és a kertben lévő két kis babérfa pártfogolja őt.)

A „fölemelkedés” – mint a valóságos földi térből és időből kimozdulás – nem egyszerű fizikai helyváltoztatás, ami valamiféle mágikus tevékenység révén teljesebben be, hanem a bölcs/aszkéta életformájából következően a szabaddá vált lélek minden fizikai törvénytől mentes mozgása, aminek feltétele a *helyes irányt adás a figyelemnek* a lét és a dolgok elgondolása során. A fölemelkedés (amihez az imádkozás megtanulása még kevés) természete szerint nem egyszeri folyamat, hanem olyan sorozat, melynek a halál vet véget Buber értelmezésében.⁶² A felfelé haladás képessége alapvetően összefügg a vallási-morális léttel: a jósággal, a lelki nemes-séggel, a megtisztulással, amiként Gurevics állítja. „A szentté válást is térbeli mozgásnak érzékelték: a szent még életében a mennybe emelkedhetett, a bűnös pedig pokolra szállt alá. Az ember térbeli helye megfelelt erkölcsi státusának.”⁶³ Az orosz történész megállapítására bizonyítékot szolgáltat Erdész Sándor érvelése is, mely e keresztény morális szemlélet meglétét erősíti meg Ámi Lajos kapcsán: „szerinte a felvilágba csak az anyagtól független lelkek juthatnak el”.⁶⁴

Továbbra is megválaszolásra vár a nyitva hagyott kérdés: hogyan lehet egy kívánt dolgot, jelenséget *helyesen* elgondolni? Foucault a befelé fordulás, a folyamatos lélekbe tekintés gyakorlását hangsúlyozza: „A lélek önmaga megismerésére irányuló erőfeszítése az a princípium, amelyre a helyes politikai tett épülhet.”⁶⁵

A lélek önmaga megismerésére irányuló szándéka önmagában még kevés a jóra való törekvéshez és a helyes cselekvések elgondolásához, a gondolat indukálta szándékot komoly elhatározásnak és morális tettnek kell követnie, mely figyelembe vesz egy apriorisztikus mércét (törvénytárat), amelyhez igazodhat.⁶⁶ A

mérce mint morális-egzisztenciális elvárás, fakadhat egy szakrális lény tanításából, profécijából is, amire Montesquieu is céloz a XVIII. perzsa levelében, megtagadva a „föld dolgaival foglalatostkodókat” ennek megértésétől.⁶⁷ Továbbá a megismerésen túl szükséges az, amit Marcus Aurélius így határoz meg: „Mi legyen tehát erőfeszítésünk tárgya? Íme csak ez: igazságos gondolkodásmód, közhasznú tevékenység, állandó igazmondás és olyan lelki alkat, mely derűsen fogad mindent, ami éri, hiszen szükségszerű, természetes, és velünk egyazon kútforrásból fakad.”⁶⁸

A derűs alkat egyik lényeges tulajdonsága, hogy az életszemlélete örömteli, mivelhogy „csak örömeiben tudja Istenhez emelni lelkét”,⁶⁹ a másik pedig az, hogy az ész használatának („az ész önmagán bíraskodik a tekintetben, hogy vajon magáévá tette-e a cselekedetek alapos megítélését”⁷⁰) és a lelkiismeret működésének (a „lelkiismeret az önmagán bíraskodó morális ítélelterő”⁷¹), illetve külön-külön való hadra foghatóságának a birtokában van. A lelkiismeret működésének vizsgálatakor figyelembe kell vennünk Heidegger kijelentését: „A lelkiismeret mint jelenvalólét fenoménje nem valami előadódó és időnként kéznélévő tény”,⁷² hanem olyasfajta hívás, mely nem más, mint „*lelkiismerettel-bírni-akará*”,⁷³ egyben sóvárgás arra a válaszra, ami „maga legsajátabb lenni-tudására”⁷⁴ szólítja föl önmagát. Miféle lelkigyakorlatokat kell hát elvégezni ahhoz, hogy a „legsajátabb lenni tudás”, a belőlünk és rajtunk túlról is érkező hívásra megválaszolás érdekében, a befelé forduló tekintetet helyes irányba összpontosítsuk? Hadot a következőképpen válaszol az előttünk álló kérdésre: „Ahhoz azonban, hogy figyelmünket a megfelelő tárgyra összpontosítsuk, szükség van a lelkigyakorlatokra: el kell mélyedni az alapvető tanításokban, mindig újra tudatosítani kell az élet végességét, meg kell vizsgálni lelkiismeretünket, és főleg egy bizonyos módon kell viszonyulni az időhöz.”⁷⁵

A konkrét mese szövegét el- és újraolvasva annak lehetünk a tanúi, hogy Jakab (mint minden másik) meseszövegében és az élőbeszédet poétikussá, biblikussá avató hosszadalmas monológjában folyamatosan erkölcsi tanítást végez. A narratívában a pártfogók (külső segítők: isteni lény, szentek és antropomorfizált állatok) titokzatos tanácsaikkal nem csak megmutatják a hős számára az utat (tiltásaikkal egyben megvilágítják a tévutat), de azon túlmenően arra is rávilágítanak ígéreteikben, hogy miként érhető el a Jó és miként kell viselkedni a Jót megpillantva.⁷⁶ Hadot kimutatja Plótinosznál, hogy a görög filozófus megkülönbözteti egymástól a tanítást és a Jóhoz vezető „utat”.⁷⁷ Olybá tűnik, hogy Jakab meséiben a „tanító” némely szituációban túlnő a hétköznapi tanácsadó szerepén (vö. *A Tökváros, János a zárdában, Az égig érő fa*), felveszi a próféta alapállását, egyszersmind élő tanújává válik a természetfeletti jelenlétének: tanúságot tesz a tanítványnak a Teremtőről és a teremtés értelméről.⁷⁸ A próféta magatartásában a bizonyosság és a kétség egyaránt megfér (anélkül, hogy idejekorán kizárnák egymást) a tanítvány iránta tanúsított megértő magatartásával és rendíthetetlennek mondott kirtartásával szemben: a tanítvány által tanúsított viselkedés tükrében dönt viszonyulásáról. „– Na, jól van, te kis kertész, ha már idekerültél, gyere, üljél ide le mellém, nézegessed ezt a könyvet, és tanoljál, tapasztaljál három évig, és három év alatt, hogyha kitapasztalod magadat, akkor innen aztán tovább szerencsét próbálhatsz, mert amennyiben

tudlak segíteni, segítek és utasítok. *De bát nem tudnám elbinni én aztat, hogy fel tudnál te jutni az égig érő fának a tetejiig.*” (528.) [kiem. – B. P.]

Vizsgált mesénkben a kertésziú eljutott az első öregasszony házáig, ám Szent Péntek attól függetlenül is fenntartással él és hitetlenkedésének ad hangot, hogy a kertésziú kellően elhatározott-e a szent tudomány végigolvasására (ami elengedhetetlen feltétele a feladatmegoldásnak). Az elhatározottság és kötelességteljesítés „készséggé vált szilárd szándéka” Kant szerint maga is erény, melyet fokról fokra sajátíthatunk el.⁷⁹ Hogy a kertésziú *megérkezik* hozzá, éppen a fölemelkedés tényén keresztül a folyamatos lelki megnevesedéséről tanúskodik. Azonban ez az erkölcsi jobbjá válás önmagában kevés a hős üdvösségéhez, éppen Kant hívja föl a figyelmünket arra, hogy „a gondolkodásmód megváltoztatásával és a jellem megalapozásával kell kezdenie önmaga morális alakítását.”⁸⁰ Szent Péntek az általa megszabott tanulási idő alatt meglegedve tapasztalja, hogy a kertésziú hallgatott mind az ő, mind pedig a saját szíve/lelkiismerete szavára. Heidegger azt mondja: „A lelkiismeret egyedül és állandóan a hallgatás módusában beszél”.⁸¹ Foucault máshova helyezi a hangsúlyt, amikor erről a csendes és befelé forduló elsajátítási folyamatról fejt ki véleményét; értelmezésében a tanítvány az emlékezetébe vési a mester szavait (jelen esetben a „vaskos könyvbé” írott tanításokat és parancsolatokat⁸²), melyek viselkedési szabályokká válnak, tehetjük hozzá rögtön, éppen úgy, amiként a tízparancsolat, melynek teljesítése vagy áthágása, ezzel együtt jutalma és büntetése – Kant útmutatása szerint – mindenki osztályrésze.⁸³ „A sztoikus tradícióban az askézis nem az önmagunkról való lemondást, hanem pontosan az ellenkezőjét, önmagunk fokozatos megismerését, birtokbavételét és uralását jelenti.”⁸⁴

A kis kertésznek a második öregasszonyhoz, Szent Szombathoz érve, újfent három évig kellett olvasnia, hogy még alaposabban „kitapasztalja magát” és egy magasabb szellemi szintre léphessen: a rituális beavatás kapuin egy másik szellemi szférába jusson át. A meseszövevből egyértelművé válik, hogy az olvasás és a virágoskertben a növények ápolása/gondozása ugyanannak a létmegismerési folyamatnak két szervesen összefüggő eleme. Azt is mondhatnók, hogy a kertésziúnak „a természet könyv volt, amelyből Bölcsességet meríthetett, amelyben egyszersmind tükörképét is megtalálhatta”,⁸⁵ sőt, egy lépéssel továbbmenve, mindennél „lényegesebb volt számára a természeti jelenségek szimbolikus értelmezése és morális tanulsága.”⁸⁶ Eliade is ezt a határátlépést, a jelenléten túlcsoordulást hangsúlyozza: „A vallásos ember számára a 'természetfeletti' elválaszthatatlanul összekapcsolódik a 'természettel', hiszen a természetben mindig valami olyasmi fejeződik ki, ami túlhalad rajta.”⁸⁷ Ámde a mitikus fa közelében és a szemlélődés kozmikus terében „időzés” során a kertésziúnak meg kell tapasztalnia a valóságos és kozmikus tér-idő közötti alapvető különbséget. A bensővé tett tapasztalat révén átlépi az itt és most, a profán és anyagi határait, túllendül a földi létezés terén és idején: fölemelkedésének köszönhetően a szakrálisban létezik, vagyis abban „ami túlhalad rajta”. „Odaült szó nélkül az öregasszony mellé, ott is se nem evett, se nem ivott, se nem vót semmi gond az eszibe, csak folytan olvasott, betűt betűhez tett, szót szóhoz tett, és mindenfélét jól fölvet az eszibe, nehogy összetévesse az egyik tanulmányt a másikkal. [...] – Na, jól van, fiam, innen még egy annyira, amennyit jöttél Szent Péntektől, még találsz egy ilyen kunyhót, ott fog lakni az én

néném, Szent Vasárnap, és att, onnan aztán tovább fognak téged úttasítani. *Igaz, hogy időt veszítesz, de hát nálad nem számít az időszak, nem számítanak az évszázadok*, mindaddig az ideig, ameddig a kis babérlevélfák uralkadnak a királynak a kertje közepiben” (529.) [kiem. – B. P.]

Az is különös nyomatékot kap a mondó cselekményszövéseben, hogy a kis kertész a kontempláció idején teljesen aszkéta módon él: se nem eszik, se nem iszik, sem azt nem engedi, hogy bármilyen testi szenvedély vagy lelki vágy megkísértse őt, ami meg- és összezavarhatná látását. Hadot írja le szemléletesen a remete létállapotát: „Ha annak a boldogsága, aki nem éhes, nem szomjas és nem fázik Isten boldogságával vetekszik, akkor ő maga, Istenhez hasonlóan, örömmel észleli a létezés tudatát és a világ szépségét.”⁸⁸ A létezés tudata – akárcsak a halhatatlanságot kereső mesehősök számára – immár messze meghaladja a profán élet időintervallumát, melynek istentől (vagy a mesében a sorstól) való kiszabottságának mértékéről lehet ugyan vitázni, de mivel kiiktatódik belőle a félelem a halállal való véget éréstől, elkülönböződik az itt és most jelenétől. Ekkor ugyanis – ahogy ezt Ricoeur írja Ágostonra hivatkozva – egy „hármasság jelen van, az eljövendő dolgok jelene, az elmúlt dolgok jelene és a jövőendő dolgok jelene.”⁸⁹

Az elmélyülés harmadik és végső fázisában, Szent Vasárnapnál, a Nap testvérénél „időzik” még három évet, s ekkorra már nem pusztán az önismeret és bizonyos szakrális tanítások birtokában van, hanem a kanti értelemben vett új ember, aki a „szív megváltoztatása által”⁹⁰ lett újjászületett lény. „– Na, jól van, fiam, üljél ide mellém három évig, olvassál, csak arra vigyázz, hogy nehogyan összetéveszd, amit elejtől tanultál, mert csak egy szót eltévesztél, hát tud meg, hogy itt van neked a veszted. [...] Oda is adta a legény minden kis erejét, minden kis eszméletjét összegyűjtött, odahúzódtat Szent Vasárnap mellé, és mindenfélét jól megjegyzett szóról szóra, mindenfélét kiolvasott a könyvből.” (529.)

A hosszadalmas, háromszor három évig tartó tanulás mint tapasztalatszerzés ez esetben elsősorban az írásban megőrzött isteni törvények, a világ egészének keletkezéséről és működéséről szóló Opus Magnum-féle szövegek olvasni tudásáról, helyes értelmezéséről, alapos bevéséséről szól; másodsorban arról a bensőben elvégzett „néma” párbeszédéről, mely az írás mögött megszólaló hangból és a tanítvány/tanuló bölcsességeket értelmező válaszaiból kerekedik ki. A tanítvány hallgat, „a hallgatás azt jelenti, hogy a tanítvány nem áll a mesterei ellenőrzése alatt, hanem a logosz befogadjává válik”,⁹¹ ezért mondja Jakab: a kiskertész „*állandóan csak a könyvet nézte és olvasta, és mindenfélét jól megjegyzett magának, hogy amit elolvasott, mindenfélét, tudjan ő is, hogy mit tesz és mit jelent.*” (528.)

Hogy pontosan mit olvasott hallgatása alatt (s mire hallgatott a szövegkommentárból), a mese szövegéből nem tudjuk meg, csak azt tárja elénk a mondó, hogy „mindenfélét” olvasott. Jakab vallásossága és a konkrét mese morális-tanító jellege okán egy valamit zárhatunk ki nagy valószínűséggel, ti. hogy bármiféle fekete mágiát, démonológiát tartalmazó „varázskönyvet” olvasna, hiszen nem a Gonosz szolgálatában áll. Lehetséges viszont, hogy a példázatok (exemplumok) gyűjteményét olvassa,⁹² akár a zsidók a Talmudot, hogy a vaskos könyvekben rögzített életvalóságából és tapasztalathalmazból, a kor történelemszemléletének megfelelően, az ismétlések révén a jövő ciklikus jellegéből fakadóan saját élete menetére

magabiztos következtéseket vonjon le. Leginkább persze azt gyanítjuk, hogy a kertészfű által tanulmányozott három könyv (melyeknek „vastagsága” házról házra egyre csak nőtt) a teremtéstörténet és az exegézis tematikáját érinti. A könyvek ciklikusan visszatérnek az alapokhoz: az Isten teremtése és az Apostolok cselekedetei, a teremtés és a Teremtő titka, végül a hétköznapi morális-egzisztenciális cselekvések értelmezése az erkölcsi javulás érdekében. Az egyes könyvek – nyilván a bennük szedimentálódott tudásrétegeket elkülönítve egymástól – más tudati és lelki szinten szólítják meg a tanítványt. Ezen feltételezésünket igazolhatja Lactantius, aki az „igazság székhelyéhez” fölemelkedésnek három lépcsőfokát különíti el: (1) a hamis vallások felismerését és a bálványoknak bemutatott áldozatokat; (2) annak a belátását, hogy Isten teremtette és kormányozza a világot hatalma és gondviselése által; (3) Isten földre küldött szolgájának és követének felismerését, hogy megszabaduljunk a tévelygéseinktől.⁹³

Valószínűsíthetjük tehát, hogy a kertészfű a Szentírást és az Apostolok cselekedeteit olvassa, hogy feltárulkozzon előtte a *teremtés titka*, az, hogy „mit tesz itt Isten, hogy *mi* tulajdonítható neki egyáltalán, és *mi* különösen, mert az ember minden kötelességből csak azt ismeri meg, amit neki magának tennie kell, hogy méltó legyen ama számára ismeretlen vagy legalábbis felfoghatatlan kiegészítésre.”⁹⁴

A *titok* – ugyanis Kant idevonatkozó szövegéből is tudható – a teoretikus ész számára felfoghatatlan, s csak az a titok nyilatkozatható ki mégis, „ami morális tekintetben egész jól megérthető és belátható.”⁹⁵ S ez a morális értelemben és sorsválasztás szempontjából fölfogható titok hősünk számára nem más, minthogy Isten teremtésének tudhatja magát, ami nem jelenti egyben azt is, hogy a predestináció szellemében kiválasztott volna. Abban az értelemben persze „kiválasztott”, hogy a titkok felfejtésében és az autodidakta bölcselkedésében Isten a segítségére siet, miként Jean-Louis Chrétien írja az ígéret fia, Izsák sorsát érintve: „Philon számára az »autodidakta« bölcsesség igazi jelképévé válik, azé a bölcsessége, amelybe egyedül Isten vezethet be bennünket, és amelyet anélkül találunk meg, hogy kerestük volna.”⁹⁶

Más aspektusból azt sem tudjuk, hogy bármelyik „szent” öregasszony a nála töltött idő alatt kommentálta volna a kertészfűnek a textust,⁹⁷ noha „szószóló” és „tolmács” szerepük nyilvánvaló, ahogy Buber mondja: „az Istennel való érintkezésben is mindig hangsúlyozza a közvetítés lehetőségének határát.”⁹⁸ Bár elsősorban az Isten felé gyakorolják a tolmács tevékenységüket, a kertészfűnek szóló felhívásuk: „*üljél ide mellém!*”, azt sugalmazza, hogy az évek alatt szó sincs diskurzushíányról, sokkal inkább hihető, hogy a kanti tanítószerpet öltik magukra, akik mint a szent könyv magyarázó a „nem közönséges felfogóképességnek” fejtegetik a fogalmakat, s egy kívánatos értelmezést adnak a textusnak,⁹⁹ bizonyítván az alapítelt, hogy minden tanítás eleve dialogikus viszonyt feltételez. A szövegkommentálás, vagyis a tanítás közvetítése közben a hős aszketikus magatartását és kontemplatív tevékenységét segítik; miként Buber írja a caddikokról: „a kétely órájában erősíti, igazságot nem oszt neki, mindössze abban van segítségére, hogy újra és újra eljusson az igazsághoz, így szabadítva föl benne a helyes imádkozás erejét. Útbaigazítja, hogy megfelelő irányt szabjon imájának, saját imáját pedig bátorítólag

és ösztönzőleg kapcsolja hívének imájához; a baj órájában imádkozik érte és kiáll mellette.¹⁰⁰

A szent öregasszonyok egyben a helyes irányba terelik a tanítvány figyelmét, hogy feltett célját: morális megjobbulását elérje. A szószólók és tolmácsok az égiek szándékának közvetítése és a tanítvány helyes magatartásának kijelölése mellett azt is valószínűsíthetjük a szövegből, hogy a hősnek az észhasználat révén végül is magának kellett a szent könyvek „hermeneutájává” válni ahhoz, hogy önmaga megismerőjévé és értelmezőjévé válhasson. Descartes megjegyzése is ezt erősíti bennünk: „az ember nem képes olyan jól felfogni és magáévá tenni valamit, ha mástól hallja, mint ha maga fedezi fel.”¹⁰¹ Mindezen túl nem árt itt figyelembe venni azt, amit Hadot mond a szövegértelmezés dialogikus jellegéről: „Bár minden írásos mű monológ, valójában azonban a filozófiai mű mindig implicit dialógus: a lehetséges beszélgetőpartner mindig jelen van a szövegben.”¹⁰²

Némely bizonytalanságra okot adó szövegbeli „hiánnyal” szemben azt biztosan vissza tudjuk igazolni a narratívából (hiszen János megerősíti e képességét Szent Vasárnapnál), hogy szóról szóra bevészte és megértette az „Írást”, sőt, nem csak emlékezik, hanem magát a tudást birtokolja.

- „– Na, fiam, tudad, mit tanultál te a húgomnál, Szent Pénteknél?
- Igenis, tudom, öreganyám!
- Tudad, mit tanultál Szent Szombatnál?
- Igenis, tudam, öreganyám!
- Hát tudad-e, hogy mit tanultál nálam?
- Igen, tudam, öreganyám!
- Hát ki vagyok én?
- Hát Szent Vasárnap.” (530.)

Nemcsak a három „öregasszonynál” kilenc évig olvasott „tudományt” jegyezte meg szóról szóra a kiskertész, hanem a tanító (a szövegben implicit módon rejtőző és a mellette ülő) *személyére* is figyelt. A narratívában elhangzó diskurzusok tanúsága szerint a három könyv három különböző hangvételen, de egyugyanazon kinyilatkoztató *nevében* íródott, ezért is mondja Szent Vasárnap, hogy „*csak arra vigyázz, hogy nehogyan összetéveszd, amit elejtitől tanultál*”.

Egyetlen kérdés maradt el az utolsó diskurzus végéről: „tudod-e már *te* ki vagy?” E kérdés elmaradásának nincs is más feltehető oka, minthogy a „te” többé már sem a kertész, sem a mi számunkra nem értelmezhető úgy, mint egy világtól elkülönült szubjektum. A „mennybejutott” királykisasszony *sóhajaival* (mint a magyar szóban lévő óhajaival, kívánságaival) és az égi kertben a virágok termékenységével foglalkozó kertész tevékenykedésére pontosan illik az hadot-i tétel: „A világ szemlélése kozmikus tudattá alakul”,¹⁰³ vagyis a megismerő szubjektum, az erkölcsileg jó ember túllép önmagán, pusztán tanítvány létén, s beleolvad a kozmikus természet rendjébe: tudóvá lett, pontosabban – Kant kifejezésével élve – az „*Írás tudós ismerőjévé*”.¹⁰⁴ A tudás, melyet birtokol, nem merül ki a régi szövegek értelmezői képességében, Chrétien egészen pontosan rávilágít e tudás természetére: „A tudás mint visszaemlékezés doktrinája nem az emlékezés, hanem az előre látás gyakorlatához vezet.”¹⁰⁵ Másfelől Kerényi beszél a tudóvá lett tanítvány és a mester viszonyáról, melyet a Buddha-féle *virágprédikációval* szemléltet, egyetlen tanítvá-

nyon kívül senki más nem értette meg: „Eleusisra [...] az a közös álláspont jellemző, amelyre ott mindenki eljutott, s amelyen mindenki tudóvá lett: tudóvá a közvetlen látás és átlátás értelmében. Nem kellett előbb a szón túljutni.”¹⁰⁶

A mesében, a kertészfiú szellemi-lelki előrehaladásával és a kertben kifejtett tevékenységének tökéletesedésével összhangban, különös hangsúlyt kap a *hasonlóság* az égi és a földi kert között. Az évek során mindkét tevékenységét állhatatos kitartással végző kertészfiú egy adott pillanatban képtelen eldönteni, hogy álmában látja-e az égi kertet vagy „valóban” ott jár, és a látottat a régivel hasonlítja össze. „Megáll a kis kertész, szemügyre veszi a palotát, hát mit látnak a szemei? Olyan gyönyörű szép virágskert vót ottan a palotának az udvarán, kétszerte szebb vót, mind vót neki a földön, de annyira hasonlított a kertje, hogy nem tudta elképzelni magába, hogy ott van az ő gazdájánál, az első királynál, akinél ő vót, vagy tényleg ez más palota vagy más kert? [...] Mégiscsak gyanus vót a kertész, hogy mégiscsak az ő gazdájánál van, és mindenféle csak álam, amit ő mostanig végbevitt, nem is tudta vóna elgondolni, hogy ténleg valóság, és természetbe látná ő ezt a palotát.” (530–531.)

Ha az első feltételezése igaz, akkor minden kétséget kizáróan a földi világban van, s mindenféle tevékenysége, az édig érő fán való „fölemelkedése” és aszketikus magatartásával elért „tudománya”, megszerzett „önismerete” csupán csak álam, más szóval vágyálom maradt. Ha viszont tényleg „valóságosan” létezik e gyönyörű szép virágskert, akkor az állhatatos szemlélődése és alázatos magatartása révén képes volt „fölemelkedni”, az anyagi világtól elszakadni, és magával a tökéletes kert ideájával találkozott.¹⁰⁷ E dilemma eldöntéséhez három markáns vélemény is a segítségünkre siet. Elsőként Buber egyik hagyományőrző tanítványról tett megállapítása kívánczik ide: „A lélek mennybe ragadtatásakor azt tapasztalta, hogy szentségével újra felépíti az elpusztított oltárt a mennyei Jeruzsálem szentélyében, amely a földi Jeruzsálem szentélyének felel meg.”¹⁰⁸ Másodjára említsük meg Wunenburgert – aki az *analógia* eredetéről, azon belül is az ismétlődő formákról, az ismétlés jelentőségéről, a hasonlóságról és az újonnan elmondott történetekben megjelenő mitikus epizódok aktualizálásáról beszél –, ő azt a következtetést vonja le, hogy a szent tér és idő implikálja az univerzumban a kicsitől a nagyig, a jelen-től a múltig, a láthatótól a láthatatlanig ugyanazon struktúrák ismétlődését.¹⁰⁹ Harmadszorra forduljunk Gurevicshez, aki – némiképp más aspektusból ugyan – a középkori gondolkodók esetében rámutat arra, hogy számukra a jelenségek nem horizontálisan, hanem *vertikálisan* függenek össze: „minden földi dolognak megvan a maga transzcendens őstípusa, előképe, amely tulajdonképpen nem »magyarazza« [...], hanem feltárja mélyebb értelmét.”¹¹⁰

A mesékből még egy motívumot kell kiemelnünk: a *boldogság* érzetét, mely nem csupán a Kerényi említette virágprédikációban kifejtett hallgatni tudásból, a szolgálát örömeiből,¹¹¹ a lélek megigazulásából és az írás tudójává válásából fakad, hanem abból is, hogy Isten teremtményeként képes „megváltani” az egykoron elragadott királylányt. Igaz, némiképp zavart okozhat a hermeneuta és az olvasó/hallgató számára is két kérdés tisztázása: (1) noha egyetlen szó sem esik arról a narratívában, hogy ténylegesen az ördög ragadta el a királylányt, ám ha mégis ő tette, akkor a lánynak miféle titokban hagyott bűne miatt vitte a mennyországba

(2), s kell-e valakit „megváltani”, ha egyszer a mennyországba jutott? A mennyországban lévő virágoskertben volt egy palota (melyben az elrabolt királylány magányosan él), ám hősrünk a tanácsadói (a két babérfa) intését megtartva kerülte a tájékát: „nem is jutatt eszibe nekije a királynak a lánya, vagy még meg is felejtkezett arról is, hogy talán ő a királynak a leányáér ment vóna.” (533.)

A kertészfiú hét esztendőn át állhatatosan kertészkedik, s óvatosan ügyel láthatatlanságára, nehogy elveszítse adott szavát és vele együtt a nehezen kiküzdött aszketikus, szent tudással rendelkező létét. Hogy a kettejük jövődőlésben feltárt kapcsolatát megértsük, előbb a mennyországba jutott királylány létmódjával szemben támadt kétségeinket kell görcső alá vennünk. Miért él egymagában, mintegy számkivetve az „égi palota” foglyaként? Ki valójában az *úr* a palotában, vagyis ki látja őt „vendégül”? Esetleg azért ítéltetett a magányos hallgatásra, mert neki is faggatnia kell a lelkiismeretét, s azon kell tűnődnie, hogy van-e valami a rovásán, amiről nem adott számot magának és amit eltitkolt mások előtt? Úgy éli-e meg magányos létét a palotában, mint a heideggeri „hátborzongató otthontalanságot”, amelyről valaki számára hírt kell adnia? Kérdéseinkre csak részben kapunk választ. A mese menetében egy váratlan esemény történik: „egy nagy tél, nagy hideg, hóvihár” kerekedése folytán elfagynak a virágok, s a palotából egy ismeretlen lény „sikótása” hallatszik. Mondhatjuk azt, hogy ez a sikoltás a háborgó lelkiismeret hívó hangja, mely egyszerre jön *belőle és rajta túlról?* És kit akar elhívni, kinek akarja a tudomására hozni, hogy ő maga valaminek (bűneseménynek) az oka, ami a másik (esetünkben a kertészfiú) sorsát érinti, noha eladdig egyáltalán nem látta őt?¹¹² A sikoltást meghallja a hősrünk, és közelebb menve a tiltott helyhez, egy fennhangon elmondott panaszt is hall: „és most nincsen, akinek elmondjam én az én bánatomat, az én kívánságomat, és nincsen nekem, aki tējestíse az én kívánságomat.” (533.)

A *panasz* mint a másik számára akaratlanul is hallhatóvá lett monológ, egyszerre a jóságos és szolgálatkész apa hiányának a felemlítése, a várakozás és a bocsánatkérés bejelentése is. E panasz megindítja a kertész szívét, és egyszeriben késznek mutatkozik arra, hogy felhívható legyen, hogy a másikért szolgáljon, akár bűnös, akár nem, és hogy vezekeljen érte, helyette végezzen lelkigyakorlatot. E felhívásra való készségét tanúsította azzal, hogy „kérte a csillagakat, hogy adjanak nekije egy olyan tudományt vagy egy segítséget vagy olyan oktatást, hogy valamilyen virágmagat tudjan ő találni, olyant, amelyik télen is tudjan kikelni a hóból, hogy virág tudjan teremni télen is, hogy virág nyiljan a királykisasszonynak a kertjibe.” (533.)

A szövegből nyilvánvaló számunkra, hogy bármily szent tudományt is magának tudhatott a kertészünk, a természet rendjébe (vagy mások ítélet alatt állásába) mégsem képes beavatkozni; ezért kénytelen újra ráhagyatkozni vezérlő csillagaira, akik a mese logikáját követve, különösen termékeny magokkal ajándékozzák meg a tudásba beavatott tanítványt. A királylány meglátja, hogy „a hóból gyönyörű szép kis csillag alakú fehér és sárgás, zödes kis virágok hosszú szárral vannak kibújva” (534.), s újból felsikolt, mint aki tudja, hogy valaki helyette fizette meg azt az adósságot, aminek kiegyenlítésére ő képtelen lett volna. Amikor az előre megszabott idő leteltével a kertész találkozik a királylánnyal, felfedi kilétét és szándékát: „jöt-

tem, mert tudtam, hogy neked a virágok vótak a szenvedélyed, és azér jöttem ide hozzád, hogy neked minden kívánságadat tējesistem a te apád helyett.” (534.)

A kis kertész „kilenc évig csak tanult, akkor hét évig kertészkedett, az tizenhat esztendő, [...], már most a harminckettedik évibe vót.” (535.) Ez az életkormeghatározás a mesemondó részéről fontos mozzanat, azt akarja tudatni a hallgatósággal, hogy a kertész eljutott a krisztusi korhoz, tudásával képessé vált másokat a bűnös léttől megváltani. A szövegben kikalkulált életkor és annak vállalása Kerényi szerint az organikus lét alapja. „Egyén feletti sorsot élt meg a beavatott: az organikus lényét, s úgy élte meg, mint saját sorsát. [...] Szemlélés és szemlélt, tudás és lét egységet alkotnak itt”.¹¹³

A kis kertésznek úgy kellett eljutnia a mennyországba, ahova rajta kívül egyetlen más „vállalkozó” sem juthatott el, hogy lemondott a földi sorsáról és magára vette az „egyén feletti” sorsot, belesimult a Mindenségbe, s a leány apja helyett apává, a gondoskodó és megváltó *atyává* vált. Isten teremtményeként képessé vált egy másik teremtményt visszavezetni a jóság útjára. „– Ne gondoljál semmi rosszra, ne gondoljál senkire, ne gondolj szülődre, ne gondolj senkire, csak úgy gondoljál, mind ahogy eddig hordoztad a gondot az eszedben ez alatt az idő alatt, amég itt fenn vótál a mennyországban, azzal a gondolattal legyél csak és azzal az egy szándékkal.” (535.)

A kertészfiú a visszafelé vezető úton a „legsajátosabb lenni tudás” lehetőségéért, a lehetetlen elgondolásának elgondolásáért és a nem remélt valóra váltásáért hálát mond Szent Vasárnapnak. A hosszadalmas bölcselkedés és alázatos szolgálat legnagyobb adománya, hogy a nem reméltet Isten folyamatos reménységgé tette hősünk jövőjében. „Azzal, hogy önmagunkká válunk, meglepjük saját magunkat és olyan erőforrásokat fedezünk fel magunkban, amelyeknek még a létezését sem sejtettük.”¹¹⁴ Mert bármily fontos is volt elindulásától a visszafele vezető útig a kezében szorongatott kés/bicska (mint talizmán) megőrzése,¹¹⁵ ami fogadalmára emlékeztette őt, mégis a szent asszonyok közvetítésének és a remény megtörténté válásáért való közbenjárásának köszönhetette átváltozását.

Amikor visszatérnek a földre, az ágyban haldokló király a hangjáról ismeri föl lányát, s mielőtt kilehelné a lelkét, átadja hatalmát a kertészfiúnak. Ám ezután a zárlatban a megszokott boldog véget éréstől elkülönböző motívumnak lehetünk a tanúi: a saját jobbá válása révén „új emberré” lett hős állhatatos szolgálatával megmentette ugyan az elrabolt királylányt, de elsődlegesen nem őt gondolta jövőbeni feletársának. Mintha a „mennyországba” elragadott lány megváltással együtt járó *bocsánat* (mely a kertészfiú megbocsátásra való képességével együtt az ígéretet tevéséről is árulkodik, mégpedig a másik jelenlétében¹¹⁶), a valaha elkövetett bűneiért való megbocsátás volna, ami ugyan az új élet kezdésének lehetőségfeltételét kínálja a lány számára, de nem feltétlenül jelenti az együttlét ígéretét is. A „legsajátosabb lenni tudás” és az erények birtoklása ellenére is az első király szolgálatában megismert lány iránt érez titkos vonzalmat a kertészfiú, s úgy véli, ha egykoron nem is szerezhette meg magának vitézségével, de a tizenhat év alatt kivívott erkölcsi megigazulása és lelki nemessége tudatában kiérdemelheti őt. Ellenben az idő tényezőjével nem számolt; úgy tűnik, egy pillanatra feledte, amit az öregasszony mondott neki a földi és a kozmikus tér-idő koordinátáiról és azok kizárólag

a számára való átjárhatóságáról. „Na, de amikor már meghallotta a kis kertész, hogy már rég férhez vannak menve a királynak a lányai, már családot is állapítottak, már nem vót, amit tenni, hát gyönyörű szép vót ez a királylány is, feleségül vette.” (536.) A hallgatóságnak (és az olvasónak) a meglepetés mellett az a benyomása támad, hogy a kertész osztja Lévinas azon véleményét, miszerint a megbocsátott lét nem büntelen lét, ezért inkább választaná egykori földi szerelmét, akít „tisztának” és jónak gondol, mintsem az égi szerelmét, aki jóságát és szépségét ő általa nyerte vissza. Ám a királylány megváltottsága nyomán azt a szeretetigéretet is magában, szívében hordozza, hogy a kölcsönös felelősséggel és szolgálni tudással elképzelhető közös jövőt úgy lehet fölfogni, mintha már a jelenben is adott volna mindkettejük számára.

JEGYZETEK

1. Jakab meséiben rendre visszatérő motívum a templomba járás, a liturgián részvétel: „De hát olyan istenfélő vót a király meg a gyerekei, hogy mindennap és minden ünnepnapon templomba ment. De Erzsike soha nem ment a templomba, ő mindig otthon maradt. [...] – Te ídesanyám, én nem tudom aztat elképzelni, aztat tudam, hogy te is keresztény vagy, de hogy te a templomba nem mész sohasé, én aztat nem tudam elgondolni, hogy te mér nem mész soha templomba?” Nagy Olga – Vöő Gabriella: *Havasok mesemondója. Jakab István meséi*, Akadémiai, Budapest, 2002, 373. A továbbiakban erre a kicadásra a lapszám megadásával hivatkozom.

2. Immanuel Kant, *A vallás a pusztá ész határain belül*, ford. Vidrányi Katalin, Gondolat, Budapest, 1974, 352. A templomba járástól várt lelki épülésről, az együttes imádkozásról, fohászkodásról, áhítatosságról mint „etikai ünnepegről” beszél, melynek együtt kell járnia a szubjektum tényleges megjavulását érintő morális következményekkel. Uo., 356–361.

3. „Le Moyen Age, plus que toute autre époque, a fait d' ailleurs de l' art une „Bible des pauvres”, une „littérature de illetré”, une technique pour fixer et diffuser les récits bibliques.” Jean-Jacques Wunenburger, *Le sacré*, PUF, Paris, 1981, 48.

4. „[A]ccording to some records dating from the fifteenth century, the preachers deemed it best to interlard their sermons with popular tales and pointed anectodes in order to draw greater flocks into the churches and to make them listen more intently to their teachings. Indeed, it is quite understandable that these tales or elements of tales appeared only occasionally in this or that historical reference, or in sermons, since they were not held in great esteem.” Dégh Linda, *Folktales of Hungary*, ford. Judit Halász, The University of Chicago Press, Chicago, 1965, XXIV.

5. Vöő Gabriella, *Tréfás népi elbeszélések*, Kriterion, Bukarest, 1981, 156.

6. Jean-Claude Schmitt, *Prêcher d' exemples. Récits de prédicateurs du Moyen Age*, Stock/Moyen Age, Paris, 1985, 11.

7. Uo., 10.

8. Uo., 12.

9. Walter J. Ong, *Szóbeliség és írásbeliség*, ford. Kozák Dániel, Gondolat, Budapest, 2010, 36.

10. Schmitt, *Prêcher d' exemples*, 19.

11. „A hivatásos mesemondóknak egyébként érdekük volt, hogy a mese minél tovább tartson. A vándorló orosz mesemondók, a brodjagák addig vendégeskedtek egy-egy parasztgazda házában, amíg ki nem fogytak a meséből. Ugyanúgy a Balkánon még a század első évtizedeiben is a vándorló mesemondó koldusok.” Dobos Ilona, *Gyémántkőgyő. Ordódy József és Kovács Károly meséi*, Szépirodalmi, Budapest, 1981, 24. Továbbá Ortutay Gyula, *Magyar népköltészet. Népballadák, népmesék*, Akadémiai, Budapest, 1985, 154.

12. Kant, *A vallás a pusztá ész határain belül*, 278.

13. „[A] néphit vagy akár a szent könyvek szimbólumainak adott értelem már azok eredeti szándékában is éppúgy benne foglaltatott.” Uo., 251. – Ellenben a parasztember, aki a titkokat nem értette szerves összefüggéseikben, akként igyekezett beavatást nyerni, hogy a maga szája íze szerint átalakított

ta a varázskönyveket (grimoires), melyek a Démonnal való paktumát és a boszorkányság mindenféle hatalmának gyakorlását jelezték. Jean Palou, *La sorcellerie*, PUF, Paris, 1960, 14.

14. „De nemcsak a templomok közelében lehet keresni a novella – exemplum – tréfás mese műfajának keletkezését, hanem az életbölcesség más iskolái mellett is.” Honti János, *A mese világa*, Magvető, Budapest, 1962, 121–122.

15. Az alapvetően morális tanításokat tartalmazó exemplumok a XVI–XVII. századtól, vallási felekezettől és nemzeti jellegtől függetlenül is egyre inkább a hétköznapi nyelven íródnak, hogy a családi, házi olvasást megkönnyítsék. Vö. Claude Bremond – Jacques Le Goff – Jean-Claude Schmitt, *L'exemplum*, Université Catholique de Louvain, Brepols, Turnhout, 1982, 67.

16. Gurevics mondja, hogy a „keresztény dogmák leple alatt tovább éltek az archaikus hiedelmek és elképzelések. Így tehát nem egy, hanem két 'világmodellről' kell beszélnünk [...]. A. J. Gurevics, *A középkori ember világgépe*, ford. Előd Nóra, Kossuth, Budapest, 1974, 20. – MacIntyre írja a lokális közösségekben a saját elváráshorizontnak megfelelően létrejött narratívákról: „ezek a narratívák biztosították azoknak a társadalmaknak az adekvát vagy inadekvát történelmi emlékezetét, amelyekben végül lejegyezték őket.” Alasdair MacIntyre, *Az erény nyomában. Erkölcselméleti tanulmány*, ford. Bíró Éva, Osiris, Budapest, 1999, 168.

17. Pierre Hadot, *Lelekgyakorlatok* = Uő., *A lélek iskolája. Lelekgyakorlatok és ókori filozófia*, ford. Cseke Ákos, Kairosz, Budapest, 2010, 58, 130.

18. Uő., 64. – „E próbálkozás [gyakorlatok] eredményeként szisztematikusan gyarapodnak egyrészt a mércéknek való megfeleléshez szükséges emberi képességek, másrészt a tevékenységek kapcsolatos célokról és jókról alkotott elképzelések is.” MacIntyre, *Az erény nyomában*, 253.

19. Hadot a logosz szónak két jelentését különbözteti meg: beszéd vagy előadás, mely valójában lelekgyakorlat és tudás, jelen idézet kontextusában az első jelentés releváns. Hadot, *A lélek iskolája*, 344.

20. Albert B. Lord, *The Singer of Tales*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts–London, 2000.

21. Paul Ricoeur, *A hármás mimézis* = Uő., *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, ford. Angyalosi Gergely et al., Osiris, Budapest, 1999, 283.

22. Vö. Kant a pásztoréletről: *A vallás a puszta ész határain belül*, 102. – Palou hangsúlyozza, hogy leggyakrabban a pásztorok voltak a boszorkánymesterek. Palou, *La sorcellerie*, 12–13.

23. Dobos, *Gyémántkőgyő*, 25.

24. Michel Foucault, *Az önmagasság technikái*, ford. Kicsák Lóránt = Uő., *Nyelv a végtelenben*, Latin Betűk, Debrecen, 1999, 346.

25. „Az erények azok a tulajdonságok, melyek képessé tesznek a rossz legyőzésére, a feladat teljesítésére, az utazás befejezésére.” MacIntyre, *Az erény nyomában*, 237.

26. Gurevics, *A középkori ember világgépe*, 35.

27. Carl Gustav Jung, *A tudat, a tudattalan és az individuáció* = Uő., *Az archetipusok és a kollektív tudattalan*, ford. Turóczy Attila, Scolar, Budapest, 2011, 269.

28. Hadot, *A lélek iskolája*, 282.

29. Kant a bölcsesség képviselőjéről mondja: „Ám csak akkor szolgál rá kitüntetett nevére, ha elégséges erőt érez magában ahhoz, hogy megvesse a rosszat (s minden arra való csábítást) s fölfegyverkezzék ellene, ne pedig pusztán gyűlölje, mint valamely félelmetes lényt.” Kant, *A vallás a puszta ész határain belül*, 190.

30. Johann Peter Eckermann, *Beszélgetések Goethevel*, ford. Györffy Miklós, Európa, Budapest, 1989, 121.

31. „Plótinosz számára [...] a látás a szem belső fénye és a külső fény közötti kapcsolatban áll. [...] A látás fény, a fény pedig látás.” Pierre Hadot, *Plótinosz, avagy a tekintet egyszerűsége*, ford. Cseke Ákos, Kairosz, Budapest, 2013, 89.

32. „Így, ha nem is fogadjuk el, Ordódy és mások állításait, hogy valamikor mind igaz volt, ami a mesében van, az valószínűnek látszik, hogy mindez valamikor az élő hit – akár tételes vallás, akár néphit – része volt. Hogy a mesébeli csodát *valahol és valamikor igaznak tartották*, hittek benne.” Dobos, *Gyémántkőgyő*, 40. – „Ámi tapasztalta a mesei világ és a reális világ közötti különbséget, vagyis, amíg a mesei világban a hőst természetfeletti erővel rendelkező lények, beszélő állatok, varázsserejű tárgyak veszik körül, s a kimondott szónak bűvös ereje van, addig a reális világunkban nem történik semmiféle csodálatos dolog.” Erdész Sándor, *Ámi Lajos mesemondó világgépe*, különnyomat az Ethnographia 1961/3. számából, Bp., 1961, 317.

33. Amiként Nagy Olga másik felfedezettje, Cifra János mondja egészen pontosan: „Én indítottam el a fiataliságot a világba. A világ történelmére születtem.” Nagy Olga: *Cifra János meséi*, szerk. Nagy Ilona, Akadémiai, Budapest, 1991, 11. – „Ámi Lajos írni-olvasni nem tanult meg, meséivel mégis egy egész faluközösséget nevelt.” Erdész, *Ámi Lajos mesemondó világgépe*, 311.

34. A filozófiai nevelés Epiktétosz-féle három toposza: „a tanítvány (1) megtanulja, hogyan semlegesítse az externális világ tárgyaira irányuló animális törekvését és hártását, majd (2) fölismeri, hogy (a) örömmel és derüsen kell fogadnia minden eseményt és körülményt, amit a sors rámér [...] (b) milyen kötelességeknek kell eleget tennie. Végül (3) megtanulja, hogyan támaszthatja alá racionális érvekkel azokat a döntéseit, amelyek [...] a sors elfogadásán és kötelességei teljesítésén alapuló magatartását szabályozzák.” Steiger Kornél, *Marcus Aurelius. A traumatizált lélek és a terepeuta*, Korunk, 2015/február, 60.

35. Gurevics, *A középkori ember világgépe*, 151. – Másfelől Kant azt vallja: „Egy etikai közösség tehát csak úgy gondolható el, mint isteni parancsok alatt álló nép, azaz mint *Isten erényitörvények szerinti népe*.” Kant, *A vallás a pusztaság és határain belül*, 236.

36. „Az égi rétegekről szóló képzetek legteljesebb formában az égig érő fa típusú népmesékben található meg. [...] A világfá mind a sámánhitű népek, mind a magyar népmesék szerint egy olyan útvonal, amelyen a felső rétegekbe lehet jutni.” Erdész, *Ámi Lajos mesemondó világgépe*, 321–322. – Dégh írja: „sok más bonyolult mese mellett érdemes lenne az Égigérő fa nálunk etnikus értékű mese-motívumának vonzási körét regisztrálni. Eddigi tapasztalataim szerint e motívum leggyakrabban az 552-es típushoz vagy a 302-eshez kapcsolódik, de találkozik a 301., 400. és 530. típusokkal is”. Dégh Linda, *Az egyéniségvizsgálat perspektívái*, Különnyomat az Ethnographia 1960. évi 1. számából, 1960, 37.

37. MacIntyre, *Az erény nyomában*, 168–169.

38. Nagy – Vöő, *Havasok mesemondója*, 523.

39. Diószegi Vilmos, *Az ősi magyar hitvilág. Válogatás a magyar mitológiával foglalkozó XVIII-XIX. századi művekből*, Gondolat, Budapest, 1978, 243.

40. Wunenburger, *Le sacré*, 37–38.

41. A két babérbokortól kapott ajándék: a kantár és a dió (melyek a réz, ezüst, gyémánt lovat és vitézi ruházatot adják) révén vitézként jelenik meg a kisebbik királylány előtt: „Asz mondja a király a küsebbik lányának, mikor kijöttek a templomból: – Na, látad, lányom! Hogyha most otthon maradtál volna, ját nem láttad volna ezt a gyönyörű szép gyémántvitézetet.” *A kis disznópásztor* = Nagy – Vöő, *Havasok mesemondója*, 416.

42. „Ott a kerbe sétált [...] ott amint ment, járt elé és hátra a virágok közt, hát a kertnek egy sarkába, amiről még nem is igen tudatt, mer nem ápolta addig az ideig, nekiütkezett két kis babérlevélfának. A kertész. Mikor odaért a babérlevélfákhoz, már nekiütözött, gondolta magába, hogy szed még egy kis harmatvizet és meg fogja öntözni azokat a kis fákat is, mert most búcsuzól teszi ezt a munkát, ezt az éccakát rászánta utólagasan, mert többet úgyse fog gazdálkadni isten tudja meddig az ideig.” (Nagy – Vöő, *Havasok mesemondója*, 525.) – „[M]legfelejtkezett ő még arról is, hogy ő milyen útba vagy miér ment, mert nagyon szerette a legény a virágokat ápolni, és nagyon szenvedélye vót a virágokkal dógózni.” (Nagy – Vöő, *Havasok mesemondója*, 531.) – „[Ú]gy el vót merülve a kis kertész a munkába, és annyira gyönyörkedett a kerbe, hogy nem is jutott eszibe nekije a királynak a lánya, vagy még meg is felejtkezett arról is, hogy talán ő a királynak a léányáér ment vóna. Ő úgy végezte ottan a munkát, minhogya ténleg, eredetileg neki az lenne a kötelessége, hogy ő ottan folytassa a kertészséget, úgy, mind a földön.” (Nagy – Vöő, *Havasok mesemondója*, 532–533.)

43. A *babérfá* (*Laurus nobilis*) örökzöld cserje; e növénymotívum Apollónra, a bűnös lelkek megtisztítójára és a jóslóra való utalásokat tartalmaz: „a kozmikus és emberi harmónia őrzője”, „jelzője, Phoibosz – a tisztaságra, ragyogásra, látnoki erőre utal”, „jós és jóvendómondó, ezenkívül »a sors irányítójának«, Moiragetésznek is tartják”, szerelmét „elutasította Daphné, akit kérésére babérfává változtatt”, ő maga „Daphniosz, vagyis babéros, aki »babérból jóslatokat hirdet”. *Mitológiai enciklopédia I.*, szerk. Tokarev, a görög részt ford. Nyíri Éva, Gondolat, Budapest, 1988, 642–643.

44. „De mielőtt el nem indulnál, vegyél ki minket innen, ebből a helyből, és egyél a királynál, a *virágaskert közepibe* ültessél be, és öntözzél att meg minket!” (Nagy – Vöő, *Havasok mesemondója*, 525.) – „De mielőtt útnak nem indult volna, asz mondták a kis fák nekije, hogy jól vigyázzan mikor elérkezik a királyhoz, vállalkozik a feladatra, ő ne fogadjon a királytól semmit se, se ne kérjen semmit, úgy, ahogy az Isten megadta, ahogy ő elhatározta magában a dógot, úgy menjen föl a fára. Mikor aztán föl tudatt

menni, aztán ott ő fogja intézni a dógát, úgy, ahogy gondolja.” (Nagy – Vöő, *Havasok mesemondója*, 526.) [kiem. – B. P.] – *A kis disznópásztor* című mesében a pásztor a király szolgálatába áll kertészként: „ez a kiskertész, amikor beállt kertésznek, ő két rózsabokrot is ültetett lopva a virágaskertnek a két sarkába. De hát jobban mondva, nem is virágbokor vót, hogyhanem két babérlevélva vót, amin a babérlevél szokott teremni, és a gyerek éppen úgy öntözte azt a két babérlevélfát a kertnek a két sarkában, mind ahogyan öntözte a virágakat, és úgy kapálgatta mind a virágágyásokat, és úgy dugva és rejtegette, úgy lopva tartotta.” (Nagy – Vöő, *Havasok mesemondója*, 412–413.)

45. A „[N]épmesék világfáin az egyes megállóhelyek az ég egyes rétegeit jelzik. [...] az erdélyi oláh mesében ugyanígy egy-egy házban lakó Szent Péntekasszony, Szent Szombatasszony és Szent Vasárnapasszony, aki a 'nap testvére'”. Berze Nagy, *Nap és tükör*, 78.

46. Hadot, *A lélek iskolája*, 70. – Jakab *A kereskedő* című meséjében az ígéreteről megfélekedző lány kénytelen férje felkutatására indulni, s amikor a palota tetejéhez állított létrán feljut, az utolsó fok pótlására kis késével levágja a kisujját, s miután odaforrt a többihez, „fömlött a létrára és benézett a férjhez. Hát ténleg ott vót a férje, oda be vót húzódva egy kuckóba, és egy nagy könyvet olvasott.” Nagy – Vöő, *Havasok mesemondója*, 365.

47. Wunenburger, *Le sacré*, 38.

48. Hadot, *A lélek iskolája*, 75.

49. MacIntyre, *Az erény nyomában*, 225. – Vico a vallásosságból született istenfélelemmel rokonítja a jámborságot, de a jámborság tanította: okosságra, igazságosságra, mértékletességre is az embereket. Giambattista Vico, *Második könyv. A költői bölcsességről* = Uő., *Az új tudomány*, ford. Dienes Geodeon és Szemere Samu, Akadémiai, Budapest, 1979, 316., 320. és 327. – Kant egy helyütt megkülönbözteti az *istenfélelmet* és az *istenszeretetet* mint az Istenre vonatkoztatott morális érzület két határozmányát (Kant, *A vallás a puszta ész határain belül*, 337.); másutt viszont meglehetősen fanyar humorral beszél a jámborról, aki a „Gondviselésre hagyja, hogy jobb embert csináljon belőle, miközben ő maga a jámborságban (az isteni törvény passzív tiszteletében) buzgólkodik, s nem az erényben (ami saját erőink alkalmazását jelenti a tisztelt törvényeknek való engedelmességben)”. Kant, *A vallás a puszta ész határain belül*, 362.

50. „[V]ajon mi teszi boldoggá az embert, az érzékek öröme és kielégítése-e, vagy az erény gyakorlása? Én gyakran hallottam tőled, hogy az emberek arra születnek, hogy erényesek legyenek, s az igazságosság éppoly lényeges tulajdonuk, mint a lét.” Montesquieu, *Perzsa levelek, X. levél*, ford. Rónay György, Európa, Budapest, 1980, 26.

51. Jean-Louis Chrétien, *A felejthetetlen és a nem remélt*, ford. Cseke Ákos, Vigilia, Budapest, 2010, 142.

52. Gurevics, *A középkori ember világképe*, 261–262.

53. Kant, *A vallás a puszta ész határain belül*, 361.

54. Uő.

55. Uő., 350.

56. Uő., 206.

57. Nagy Olga, aki mind a két erdélyi cigány mesemondó, Jakab és Cifra meséinek gyűjtője volt, pontosan rámutatott Cifra esetében: „számára létszükséglet, egyfajta kompenzáció hinni egy olyan hősi világban, amelyben ez a rendkívüliség [a hősök rendkívülisége] alapvető vonás.” Nagy, *Cifra János meséi*, 25.

58. Ilyen például az istenítélet elfogadása és elfogadtatása: „– Restellem, királyom, én magamat tetőled, hogy te saját, édes gyerekedet halálra ítéled. Nem lehetsz te a gyerekednek ítülő hóhérja, és sem meg más sem. Hanem az Istennek a sorsára és akaratjára kel adni a lányt.” *A gondolatlan király* = Nagy – Vöő, *Havasok mesemondója*, 260.

59. Ilyen például a természettel való közösség élménye, a sztoikusok szerint „minden egyes dologban jelen van a mindenség” és „ők maguk is a kozmikus Mindenség részei”. Hadot, *A lélek iskolája*, 312.

60. A csillagok közül is a legfontosabb a nap, melynek felkelte a megmentő szellemi fényt, a születést és a halhatatlanságot szimbolizálja. Vö. Wunenburger, *Le sacré*, 41. Cifra Nyeznámját pedig a „virágszakállas” ember vezeti, akit még gyermekként mentett meg apja fogságából.

61. Martin Buber, *Haszid történetek I.*, ford. Rác Péter, Atlantisz, Budapest, 1995, 62.

62. Gurevics, *A középkori ember világképe*, 65.

63. Erdész, *Ami Lajos mesemondó világképe*, 322.

64. Foucault, *Az önmagasság technikái*, 352.

65. „A mérce, amelynek a helyesen cselekvésnek meg kell majd felelnie, magában a természetben megtestesülő törvény, a kozmikus rend által megszabott mérce. Az erény tehát a kozmosz törvényének való megfelelés a belső diszpozíció és a külső cselekedet tekintetében egyaránt.” MacIntyre, *Az erény nyomában*, 228.

66. „Avatlatlanok! Kik soha nem léptek be az örökkévalóság titkaiba: világosságtok a mélységek ködéhez hasonlatos, és elmétek okoskodásai olyanok, mint a por, melyet akkor ver föl lábatok, mikor Sábán tüzes hónapjában delelőjén áll a nap!” Montesquieu, *Perzsa levelek*, 43.

67. Marcus Aurélius, *Elmélkedések, Negyedik könyv*, 33, ford. Huszti József = *Sztoikus etikai antológia*, válogatta Steiger Kornél, Gondolat, Budapest, 1983. 68.

68. Buber, *Haszid történetek I.*, 72.

69. Kant, *A vallás a pusztaság határain belül*, 342.

70. *Uo.*

71. Martin Heidegger, *Lét és idő*, ford. Vajda Mihály et al., Gondolat, Budapest, 1989, 456.

72. *Uo.*, 457.

73. *Uo.*, 462.

74. Hadot, *A lélek iskolája*, 268.

75. Hadot jegyzi meg: „a 'szép' antropológiai értelemben mindig erkölcsi értékre utal”. Hadot, *A lélek iskolája*, 282. – Vico az okos és értelmes embereket képesnek tartja a természetes szép érzékelésére, ellenben ezt a képességet megtagadja a pórnéptől: „a parasztok és az alja nép emberei egyáltalán nem, vagy csak igen kevésbé értik meg a szépséget”. Vico, *Az új tudomány*, 359.

76. Hadot, *A lélek iskolája*, 48. – Továbbá: „Minden tanulás megértés. Minden ember képes a Jó fényének szemlélésére, csakhogy általában rossz irányban keresi; a tanítás feladata az, hogy helyes irányba fordítsa a tanítvány tekintetét.” *Uo.*, 205. – Kant is a „Jó felé” való folyamatos haladásról beszél. Kant, *A vallás a pusztaság határain belül*, 282.

77. Wunenburger, *Le sacré*, 19. („Le prophète devient donc un témoin vivant de la présence du surnaturel.”)

78. Kant, *A vallás a pusztaság határain belül*, 179.

79. *Uo.*, 181.

80. Heidegger, *Lét és idő*, 463.

81. Kant pedig – kinek szavaiból igazolva láthatjuk a mesemondó szándékát – a vaskos könyvről és a benne foglalt tudásról állítja: „Egy szent könyv a lehető legnagyobb tiszteletra tesz szert azok körében (s éppen náluk a leginkább), akik nem olvashatják, vagy legalábbis nem képesek összefüggő valóságfogalmat alkotni belőle, s mit sem ér az okoskodás a minden ellenvetést szétzúzó hatalmi szóval szemben: *ímé, írva vagyon*. S ezért mondják az írás hitkérdéseket fejtegető helyeit is éppenséggel *példabeszédeknek*.” Kant, *A vallás a pusztaság határain belül*, 245.

82. *Uo.*, 269.

83. Foucault, *Az önmagaság technikái*, 359.

84. Gurevics, *A középkori ember világlépe*, 53.

85. *Uo.*, 59.

86. Mircea Eliade, *A szent és a profán*, ford. Berényi Gábor, Európa, Budapest, 1987, 108.

87. Hadot, *A lélek iskolája*, 311. Erről a táplálékról lemondásról és Istenné levésről lásd L. Caecilius Firmianus Lactantius, *Isten műve* = Uő., *Az isteni gondviselésről*, ford. Adamik Tamás, Helikon, Budapest, 1985, 68. – „A »Nyezsnám«-ban a mesemondó teszi föl a kérdést: Hiszen vajon ki vezérelte? A virág-szakállas. Hiszen ez a gyermek se meg nem ehezett, se meg nem fázott, se meg nem szomjazott.” Nagy, *Cifra János meséi*, 177.

88. Ricoeur, *A hármas mimézis*, 268.

89. Kant, *A vallás a pusztaság határain belül*, 180.

90. Foucault, *Az önmagaság technikái*, 356.

91. „Léteztek történetek, így, többes számban, sok-sok olyan történet, amely példaként volt felhasználható az erkölcsi és a teológiai oktatásban, a jogban és a filozófiában.” Reinhart Koselleck, *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája*, ford. Hidas Zoltán, Atlantisz, Budapest, 2003, 302.

92. „Az első fok az, hogy fölismerjük a hamis vallásokat, és elveszük az emberkéz alkotta bálványoknak bemutatott istentelen áldozatokat; a második pedig az, hogy belássuk: egy a legfőbb Isten, a világot

az ő hatalma és gondviselése hozta létre kezdetben és irányítja a későbbiekben; a harmadik fok az, hogy fölismerjük szolgáját és követét, akit elküldött a földre, hogy tanítása által megszabaduljunk a tévelygéstől, amely behálóz bennünket, és az igaz Isten tiszteletétől formálódva, megtanuljuk az igazságot.” Lactantius, *Isten műve*, 106.

93. Kant, *A vallás a pusztaság és határain belül*, 286.

94. Kant, *A vallás a pusztaság és határain belül*, 290.

95. Chrétien, *A felejtetetlen és a nem remélt*, 144.

96. Berze Nagy írja, hogy a planétaistenségek, akik az égi rétegben lakoznak, a románoknál is tiszteletből a szent jelzőt kapták, „a keresztény felfogásban Istennél a szentek az emberek szószólói”. Berze Nagy János, *Nap és tükrök*, Baranya Megyei Tanács, Pécs, 1982, 83. Azt is megjegyzi, hogy más hagyományokban: „isten követői” vagy „tolmácsok”.

97. Buber, *Haszid történetek I.*, 25.

98. Kant, *A vallás a pusztaság és határain belül*, 296.

99. Buber, *Haszid történetek I.*, 24.

100. René Descartes, *A módszerről*, ford. Alexander Bernát et al., Kriterion, Kolozsvár, 2002, 143.

101. Hadot, *A lélek iskolája*, 54.

102. Hadot, *A lélek iskolája*, 399.

103. Kant, *A vallás a pusztaság és határain belül*, 252.

104. Chrétien, *A felejtetetlen és a nem remélt*, 28.

105. Kerényi Károly, *Mi a mitológia?* Szépirodalmi, Budapest, 1988, 177.

106. „Az alvás végett kapta tehát Istentől az álom képességét [...] megtartotta magának a lehetőséget arra, hogy az álom útján tájékoztassa az embert a jövődőről.” Lactantius, *Isten műve*, 99.

107. Buber, *Haszid történetek I.*, 28.

108. Wunenburger, *Le sacré*, 25.

109. Gurevics, *A középkori ember világgépe*, 258.

110. „Me nekem az életnek minden boldogsága az vót, hogy minél szebbek legyenek az én virágaim, minél gyönyörűbb legyen a kertem, hogy olyan ne legyen még a világ kereksegin se. És ez a kert is gyönyörű szép, csak egy kicsit el van hanyagolva. Addig nem is fogok én a palota felé menni, ha életembe kerül is, amég nem fogom én úgy tenni ezt a kertet rendben, ahogy csak nekem fog tetszeni.” (Nagy – Vöő, *Havasok mesemondója*, 531.)

111. Heidegger, *Lét és idő*, 474–475.

112. Kerényi, *Mi a mitológia?*, 79.

113. Chrétien, *A felejtetetlen és a nem remélt*, 149.

114. „– Na jól van, fiam, mostan tedd el azt a kis zsebkést a kezedből, de úgy tedd el a kést, hogy legyen eltéve, mert ha elveszítetted a késedet vagy valaki meg fogja látni a késedet, amég a munkádat el nem végzed, hát tudd meg, hogy vesztetted lesz.” (Nagy – Vöő, *Havasok mesemondója*, 530.)

115. Paul Ricoeur, *La mémoire, l'histoire, l'oubli*, Seuil, Paris, 2000, 632.

